

1960–1990-LUKUJEN SIVISTYSPOLITIIKKA

JAAKKO NUMMINEN

Monet sivistys-Suomen perustat laskettiin jo 1800-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosina. Kansakoululaitos, kirjastolaitos ja kansalaistoiminta, erityisesti työväenliike ja nuorisoseurallike, loivat sivistystyön edellytyksiä. Mutta varsinainen koko väestöä koskeva sivistyksen yhteiskunnallinen läpimurto alkoi 1960-luvulla.

Lyhyessä ajassa 1960- ja 1970-luvulla suunniteltiin ja toteutettiin koko ikäluokalle yhteinen peruskoulu, laajennettiin olennaisesti ammattikoulutusta, levitettiin yliopistolaitos maan etelä- ja lounaisrannikolta yli koko valtakunnan, perustettiin musiikkioppilaitosjärjestelmä, luotiin kattava opintotuki, uudistettiin tiedehallinto ja Suomen Akatemia, perustettiin valtakunnallinen ja alueellinen taidehallinto, ulotettiin työväenopistot ja kansalaisopistot myös maaseudulle. Samaan aikaan suunniteltiin ja toteutettiin kunnallinen kulttuuritoiminta ja kehitettiin opetusministeriö Valtioneuvoston linnan pienen käytävän toimistosta useamman rakennuksen kulttuurivirastoksi.

Työskentelin vuosina 1962–66 valtakunnansuunnittelutoimistossa ja vuosina 1966–94 opetusministeriössä. Pyrin kuvaamaan tämän kehityksen omakohtaisiin muistikuviin, esitelmiin ja komiteamietintöihin tukeutuen kaksiosaisessa kirjassani *Sivistys-Suomen synty* (2020). Jo aikaisemmin olen kuvannut ministeriön kirkollispolitiikkaa teoksessa *Kirkko keskellä yhteiskuntaa* (2015).

Valtakunnansuunnittelutoimisto oli pieni virasto patriarkaalisen päällikkönsä Väinö Paavilaisen johdossa ja Johannes Virolaisen suojeluksessa, mutta toimistossa luotiin kahden vuosikymmenen aikana modernin suomalaisen yhteiskuntasuunnittelun malleja ja menetelmiä. Valtakunnansuunnittelun piiristä ovat lähtöisin väestönkasvun ja väestöliikkeiden tutkimus, Suomen alueellisten kehityserojen tutkimus ja tuon tutkimuksen ensimmäiset menetelmät. Sieltä on osittain peräisin myös alueellisen rakenteen tutkimus ja huomion kiinnittyminen tältä pohjalta ke-

hitysaluepolitiikkaan, samoin osaltaan määrätietoinen elinkeinopoliittisen ja kulttuuripoliittisen hajasijoituksen muotoutuminen ja osittain myös huomio Suomen luonnonvarojen riittävyteen ja niitä koskevan selvitystyön tärkeyteen. Jälkikäteen arvioituna toimisto oli mainettaan parempi, mikä käy ilmi myös valtakunnansuunnittelun oppihistorioitsijain Sami Moisio ja Matti Sippolan teoksista.

Minulle työskentely valtakunnansuunnittelutoimistossa oli valmistautumista opetusministeriön tehtäviin. Kirjoitin siellä muun ohella teoksen *Suomen kulttuurihallinnon kehittäminen* (1964). Tullessani ministeriöön vuonna 1966 siellä oli noin kymmenen esittelijää ja saman verran kansliahenkilökuntaa. Lähtiessäni ministeriöstä vuoden 1994 päättyessä siellä oli noin 250 työntekijää. Hiljaiseloa viettävästä rauhallisesta toimistosta oli neljännesvuosisadassa kehittynyt mietintöjä, asetuksia ja lakeja, puheita ja esitelmiä syöksevä kiihkeä tuotantolaitos.

Ministeriövuosinani ehti ministeriössä olla yhteensä 27 ministeriä, eläkevuosinani neljännesvuosisadassa lisää on tullut 21 ministeriä. Ministereistä erottautuvat selvästi koulutuspoliitikot Raimo Oittinen, Johannes Virolainen, Jaakko Itälä ja Christoffer Taxell. Huomattavia kulttuuripoliitikoita olivat myös Ulf Sundqvist, Marjatta Väänänen ja Olli-Pekka Heinonen.

Ministerikaudet olivat kuitenkin useimmissa tapauksissa niin lyhyitä, että joidenkin ministerien alulle panemat ideat ja aloitteet toteutuivat vasta myöhemmin aivan toisten ministerien nimissä. Näin kävi esimerkiksi aktiivisten kulttuuripoliitik-

kojen Pentti Holapan, Arvo Salon ja Tytti Isohökänen-Asunmaan osalta.

Opetusministeriön toiminta edellyttääkin pitkäjänteisyyttä. Uudet opetus suunnitelmat toteutuvat vasta vuosien kuluttua, esimerkiksi ylioppilastutkinnon muutokset viiden, kuuden vuoden päästä. Korkeakoulujen sisäeron muutokset tuottavat uusia osajia ja vaikuttavat työmarkkinoihin vasta monien vuosien viiveellä.

Näissä oloissa virkamiehistön, erityisesti pitkään istuvien virkamiesten rooli korostuu. Onkin syytä muistaa muutamien virkamiesten keskeistä roolia sivistyspolitiikassa. Näitä ovat Oiva Ketosen ainutkertainen työ Suomen korkeakoululaitoksen hyväksi, Markku Linnan ja Arvo Jäppisen toiminta korkeakoulupolitiikassa, Voitto Kallion ja Jukka Sarjalan rooli koulupolitiikassa ja Olli Närvän toiminta taidepolitiikassa. Aviopari Mikko Niemi korkeakouluosaston päällikkönä 1970-luvulla ja Irmeli Niemi kulttuuriosaston päällikkönä 1990-luvulla kuuluvat heihin.

Ministeriön pitkäaikainen suunnittelupäällikkö Liekki Lehtisalo on harvoja akateemisen elämän ulkopuolelta tulevia sivistysfilosofoja. Tohtori Paula Tuomikoski esitti ja myös toteutti lukuisia uudistuksia, kuten taiteen perusopetus, kulttuuri-foorumit Venäjän kanssa, Maanantaiseura ja pyrkimys konserniajatteluun valtioneuvoston työssä.

Kalervo Siikalan taitava työ Suomen kulttuuripoliittisten ulkomaanyhteyksien luomisessa on ainutlaatuinen. Neuvostoliitto-instituutin johtaja Valdemar Melanko hoiti taitavaa ja pidättyväistä politiikkaa Neuvostoliiton suuntaan.

Opetusministeriön tekijänoikeusvirkamies Jukka Liedes kohosi koko kansainvälisen tekijänoikeusjärjestelmän johtavaksi asiantuntijaksi ja oli viittä vaille tulossa maailman tekijänoikeusjärjestön pääjohtajaksi. Eero Kurri kehitti vuosikymmenien ajan opintotukijärjestelmää; hänet pitäisi luokitella huomattavaksi sosiaalipoliitikoksi. Moni taitava virkamies jää tässä vielä mainitsematta.

Koulutuspolitiikan puolella käytiin eri koulustaiden uudistamisen ja lukuisten lainsäädäntöhankkeiden ohella todellinen kulttuuritaistelu monipuolisen kielinopetuksen puolesta. Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden jälkeen kiinnitimme huomiota matemaattis-luonnontieteelliseen perusopetukseen. Opettajankoulutuksen siirtämi-

nen yliopistoihin johti huomion kasvatustieteisiin.

Kulttuuripolitiikan puolella luotiin Lauri Ahon johtaman komiteanmietinnön pohjalta taidehallintojärjestelmä valtion taidetoimikuntineen, läänitaidetoimikuntineen ja läänintaiteilijoineen. Johdin kirjastokomiteaa, joka uudisti kirjastopolitiikan, olimme aloittamassa Turun kirjamesseja, kirjallisuuden Finlandia-palkintoa, Ars Fennicaa ja Rovaniemen arktista keskusta. Rakennussuojelu antoi ministeriölle paljon työtä. Vuodesta 1974 lähtien toteutettiin Suomenlinnan restaurointi. Johdin Säätytalon restauroinnin ja uuden käytön suunnittelun.

Opetusministeriön johdolla jouduttiin 1990-luvulla hoitamaan suomalaisten sotavainajien etsinnät Karjalassa sekä muistomerkkien pystyttäminen kenttähautausmaille Karjalassa. Muistomerkkejä pystytettiin suomalaisille sotavangeille Tšerepovetsissa, Hatsinassa, Nižni Novgorodissa ja Uralilla Asbestissa sekä Kazakstanin Karagandassa.

Kansainvälisen kulttuuripolitiikan osalta kuvaan kirjassani (2020) Suomen ulkomaaninstituuttien syntyä. Niitä oli aloittaessani kansliapäällikkönä tasan yksi, Suomen Rooman instituutti, poistuessani 15, nykyään 19. Kerron tarkemmin tiede- ja kulttuurisuhteista Pohjoismaihin, Neuvostoliittoon, Unkariin, Viroon ja Saksaan unohtamatta Pekka Jauhon perustamaa suomalais-ranskalaista tiedeseuraa.

Siperian perillisen akateemikko Olavi Granön johdolla teimme Suomen Akatemian ja Neuvostoliiton tiedeakatemian välisen sopimuksen allekirjoituksen jälkeen vuonna 1972 matkan Novosibirskin lähellä olevaan Akadengorodokiin. Havaitsin siellä, että suomalaisen geologin Wilhelm Ramsayn teokset olivat edelleen oppikirjoina.

Vuonna 1980 vierailin kutsusta pidempään Yhdysvalloissa. Sain parvekkeelta kurkistaa kansallisen tiedeneuvoston budjettikokoukseen. Opastajani, Kongressin kirjaston unkarilainen osastopäällikkö Elemer Bako, vei minut sen jälkeen suljettuun huoneeseen, missä minun tuli puhua tunnin verran nauhalle suomen kielellä ensimmäisenä suomalaisena ääniarkistoon, josta kuultaisiin, miten suomen kieltä puhuttiin vuoden 1980 tasolla. Idea oli kerätä näytteet maailman kielistä arkistoon. Ajatus saattoi olla sukua sille maa-

ilmanpolitiikan johtoasemalle, minkä Yhdysvallat menestyksellisesti toteutti 1900-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä.

Opetusministeriön johdolla toteutettiin J. V. Snellmanin, Mikael Agricolan ja Kalevalan juhluvuodet sekä osallistuttiin J. L. Runebergin ja Zachris Topeliuksen sekä itsenäisyyden vuosikymmenjuhliin. Snellmanin juhluvuoden jatkoksi sain tehtäväkseni johtaa *Snellmanin koottujen teosten* täydellisen tieteellisen edition julkaisemisen. Sen piirissä kehitettiin laajan asiantuntijaorganisaation avulla koottujen teosten tieteellistä metodiikkaa.

Opetusministeriö osallistui aktiivisesti senaatin-valtioneuvoston 175-vuotisjuhlallisuuksiin, minkä jatkoksi perustettiin hallintohistoriakomitea, joka työskenteli vuosina 1984–98. Sen toimesta julkaistiin laaja hallinnon eri asteita käsittelevä kirjallisuus (useita väitöskirjoja, liseniaattitutkimuksia sekä lukuisia pro graduja) sekä päätteeksi laaja yleisesitys *Valtioneuvoston historia*.

Pääministeri Paavo Lipponen määräsi tutkimukset vietäviksi myös Brysseliin ja Strasbourgiiin. Ajaessamme halki Euroopan luin pikkubussissa seurueelle vuoroin Goethea ja Koskenniemeä. Lounastettuamme pienessä Sesselheimissä jatkoimme Strasbourgiiin, samaa tietä, jota Goethe ratsasti Sesselheimistä Strasbourgiiin rakastettunsa luota jatkaakseen opintoja kaupungin yliopistossa. Arvelimme hänen opiskelleen siellä myös hallintotieteitä.

Tutkimus- ja julkaisutoiminnassa tekivät merkittävän työn tohtorit Kari Selén, Seppo Tiihonen ja erityisesti Raimo Savolainen. Opetusministeriö osallistui useiden muidenkin suurteosten julkaisuun. Niitä seurasi idearikkaan Jaakko Itälän johdolla 1990-luvulla julkaistu neliosainen kulttuurihistoria *Suomalaisten tarina*, jossa pyrittiin kuvaamaan Suomen historia uudella tavalla kansalaisten näkökulmasta. Teos jäi markkinoinnista johtuen liian vähäiselle huomiolle.

Kirjoitin teokseen artikkelin Suomen tulevaisuudesta. Varovaisin äänenpainoin katsoin, että tulevaisuuden ennustaminen oli uusien epävarmuustekijöiden vaikutuksesta käynyt entistä vaikeammaksi, mutta huudahdin kuitenkin lopuksi, että ”itse Suomen kansa valmistautuu siirtymään kolmannelle kristilliselle vuosituhannele henki-

sesti hyvin varustautuneena, kansallistietoisena ja omalaatuisuuttaan kunnioittaen”. Näihin *Suomalaisten tarinan* loppusanoihin voin edelleen yhtyä kahden vuosikymmenen kuluttua.

Kirjallisuutta

Itälä, Jaakko (toim., 1993): *Suomalaisten tarina 1–4*. Kirjayhtymä.
Numminen, Jaakko (2015): *Kirkko keskellä yhteiskuntaa*. Kirjapaja.
Numminen, Jaakko (2020): *Sivistys-Suomen synty*. Edita.
Numminen, Jaakko (1964): *Suomen kulttuurihallinnon kehittäminen*. Aalto.

Kirjottaja on ministeri. Hän toimi opetusministeriön kansliapäällikkönä vuosina 1973–1994.